

Historische winkelpuien in Utrecht



De winkelpui als visitekaartje van winkelier en stad



^ Deze tekening van Jan de Beijer van de Oudegracht bij de Weesbrug in 1744 toont dat ook op de Oudegracht goederen aan huis werden verkocht. De handelswaar werd aangeboden onder een luifel.

< Op deze tekening van de Bakkerbrug, gemaakt rond 1820-1830, is een aantal winkels te zien waarvan de ramen bestaan uit vele kleine ruitjes. Twee van de winkels hebben uitstalkasten. Links van de Bakkerstraat zijn dat ronde uitstalkasten, de winkel uiterst rechts heeft rechthoekige uitstalkasten.

Afbeelding voorzijde: Apotheek De Liefde (Voorstraat 6) werd in 1904 gebouwd voor Johannes de Liefde. De gele baksteen en ronde vormen van de Jugendstil maken van dit winkelpand een markant gebouw.

Geschiedenis van de historische winkelpui in Utrecht

De winkelpui is een belangrijk onderdeel van een winkel. Samen met een mooie etalage kan de winkelier daarmee de aandacht trekken van de voorbijgangers. Het verbaast dan ook niet dat veel (historische) winkelpuien het bekijken waard zijn. Soms springt een pui meteen in het oog, zoals die van apotheek De Liefde aan de Voorstraat, maar ook de minder opvallende Utrechtse winkelpuien zijn interessant. Utrecht heeft een rijke historie als het gaat om winkelpuien. Deze geschiedenis gaat terug tot de eerste helft van de negentiende eeuw en vertelt niet alleen over de verschillende architectuurstijlen, maar ook over de groei van de stad, de industrialisatie en de opkomst van het openbaar vervoer. De geschiedenis van de winkelpui is dan ook veel groter dan alleen de 'mooie ondergevels'. Hoewel zich in de loop van de tijd heel wat veranderingen hebben voorgedaan, is een wandeling langs de Utrechtse winkelpuien zeker de moeite waard. Wie door straten als de Lijnmarkt, Oudegracht, Schoutenstraat en de Biltstraat loopt, zal het al snel opvallen dat Utrecht veel verschillende en vooral ook bijzondere historische winkelpuien rijk is.

Utrecht vóór de komst van de winkelpui

Tot aan ongeveer het midden van de negentiende eeuw bestonden er geen winkels met winkelpuien, zoals wij die nu in Utrecht kennen. Handel en verkoop vonden veelal plaats in hallen, zoals de lakenhal aan de Choorstraat, of op straten en bruggen. Huidige straatnamen als Zoutmarkt en Ganzenmarkt herinneren hier nog aan. Met de gracht als handige aanvoer-route was het gebied rondom de Oudegracht al vanaf de twaalfde eeuw het handelshart van Utrecht.

Er werd wel aan huis verkocht, maar ook dat vond meestal buiten plaats. Een tekening van Jan de Beijer van de Oudegracht bij de Weesbrug uit 1744 laat zien dat de verkoop veelal plaats vond onder een luifel. Later verplaatste de verkoop zich steeds meer naar binnen. Goederen werden dan verkocht in het voorhuis. Deze winkelhuizen waren qua uiterlijk vaak nauwelijks te

onderscheiden van woonhuizen. Helaas zijn er geen oorspronkelijke luifels meer bewaard gebleven.

Na de luifel werd er met de uitstalkast voor het eerst echt onderscheid gemaakt tussen een woonhuis en een winkel. In Nederland werden de naar voren uitstekende uitstalkasten tussen ongeveer 1815 en 1865 gebouwd. Met een uitstalkast had de winkelier een ruimte om producten te tonen; een kleine etalage dus. De uitstalkast was vanuit Engeland overgewaaid naar het vaste land en had zowel een ronde als een rechthoekige variant. Hoewel beide soorten in Utrecht voorkwamen, zijn er nu alleen nog maar drie rechthoekige in de binnenstad van Utrecht over. Het gaat om Oudegracht 302, Voorstraat 46 (uit 1858) en Wittevrouwenstraat 2 (uit 1862).

Winkelpuien en architecten

In Utrecht werden pas relatief laat architecten betrokken bij het ontwerpen van een nieuwe winkelpui. Op bouwtekeningen van vóór 1890 staat zelden een naam van een architect vermeld. Winkeliers vertrouwden meestal op de timmerman voor een mooie pui. Door goede handboeken, catalogi van fabrieken en prenten waren zij vaak goed op de hoogte van de heersende mode. Daarnaast bespaarde de winkelier geld door geen architect in te huren. Een schrijver in het blad *De Opmerker*, die ook kritiek had op de grote etalages, had hier weinig waardering voor. Volgens hem zag een ontwerp zonder de tussenkomst van een architect er al snel uit als 'een smakeloos geheel'. Hoewel de kritiek best begrijpelijk is, konden lang niet alle winkeliers het zich veroorloven een nieuwe winkelpui te laten ontwerpen door een architect. In *het Utrechtsch Nieuwsblad* van rond 1900 zijn dan ook verschillende verkoopadvertenties te vinden waarin hele winkelpuien werden aangeboden. Zonder al te veel kosten te maken, kon een winkelier zo toch het uiterlijk van zijn winkel veranderen. Pas met de komst van winkelwoonhuizen, de overgangsstijl en de jugendstil brak ook de periode aan waarin architecten werden ingehuurd. Voor de grote nieuwe gebouwen die veel bij die stijlen hoorden, was een architect ook noodzakelijk.

In het Utrechts Nieuwsblad van 11 juli 1895 staat een advertentie waarin bericht wordt dat de volgende dag een complete winkelpui te koop zal worden aangeboden. Dergelijke advertenties zijn rond 1900 verschillende malen in de krant te vinden.

Winkelpui.

VRIJDAG 12 JULI

zal ter Vondelhuis aan 't Vreeburg
verkocht worden een WINKELPUI, ge-
heel compleet, bestaande uit 2 Spiegel-
ramen, 2 Deuren en Bovenlichten
en Betimmeringen. Pui hoog 3,55 M.
breed 4,85 M.

Zegt het voort.

> De rechthoekige uitstalkast van Wittevrouwenstraat 2 uit 1862 is een van de drie nog bestaande uitstalkasten in Utrecht. Uit oude foto's en tekeningen blijkt dat er veel meer van zulke etalagekasten zijn geweest. Ze zijn vrijwel allemaal voor 1900 uit het straatbeeld verdwenen.

>> De Winkel van Sinkel was de voorloper van het warenhuis en werd in 1839 geopend door de Duitse Anton Sinkel. Met vier kariatiden (vrouwenbeelden) is dit tegenwoordige rijksmonument nog steeds een opvallende verschijning in het huidige straatbeeld.

De opkomst van de winkelpui

Na de uitstalkast kwam ook de winkelpui uit Engeland. In Utrecht werden omstreeks 1850 geleidelijk aan de eerste volledige winkelpuien gebouwd. De ondergevel van een winkel werd dan met hout 'aangekleed', om meer op te vallen tussen de woonhuizen. De winkelpui in Utrecht dankt zijn bloei aan een aantal grote veranderingen. Tot het midden van de negentiende eeuw hadden winkels slechts een klein assortiment, weinig voorraad en geen vaste prijzen. De klant kon onderhandelen over de prijs en hoefde niet direct te betalen, het zogeheten 'kopen op de pof'. Deze verkoopmethode kreeg in Parijs een revolutionaire vernieuwing met de komst van het winkelwarenhuis in de jaren zestig. Daarmee was er voor het eerst een grote winkel die een uitgebreid assortiment, grote voorraden én vaste prijzen had. De industrialisatie was hier grotendeels verantwoordelijk voor. Het was daardoor mogelijk producten in grote hoeveelheden te maken en dus ook op voorraad te hebben. Deze productiemethode was veel sneller en goedkoper dan die van de kleine winkelier of ambachtsman die zijn producten zelf maakte. Het winkelwarenhuis profiteerde van de vernieuwingen door grote voorraden aan te kopen en deze voor een vaste, lage prijs aan te bieden. Naast de lage prijzen had het warenhuis ook een veel uitgebreider assortiment dan een normale winkel. De nieuwe verkoopmethode werd een groot succes en overall in Europa verschenen de eerste warenhuizen.

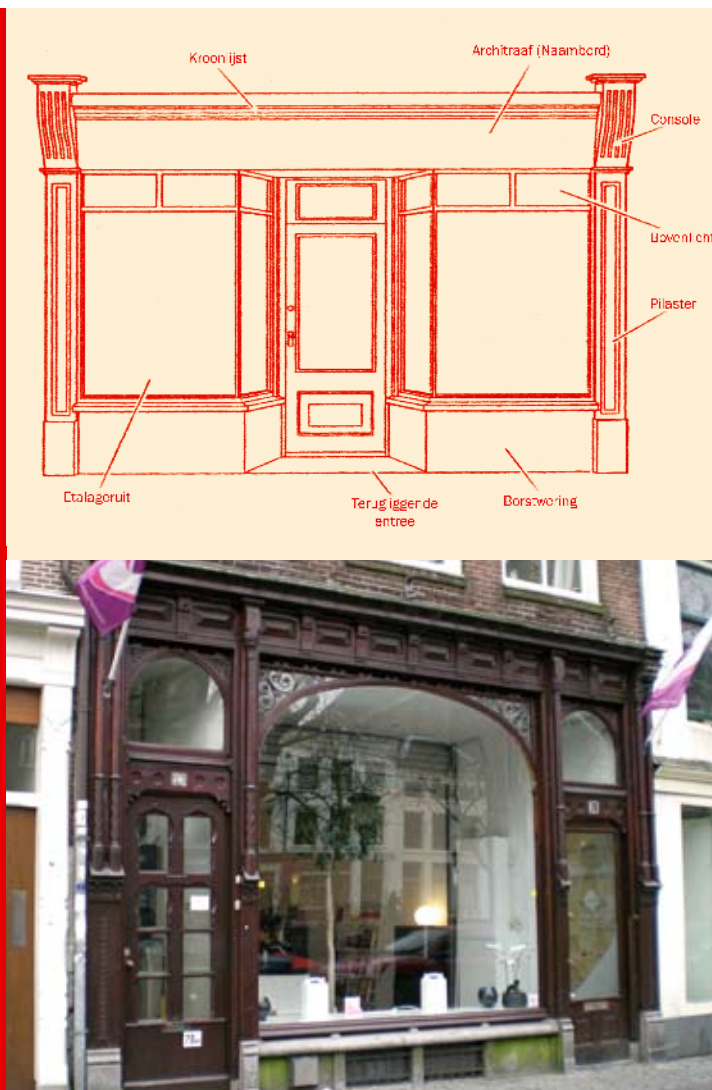


Deze vernieuwingen waren ook van invloed op de bestaande winkels. Steeds meer winkeliers hanteerden vaste prijzen en hadden een grotere verscheidenheid aan producten. Hierdoor groeide de concurrentie. Met een aantrekkelijke en opvallende winkelpui hoopte de winkelier zich te onderscheiden van andere verkopers en zo klanten te lokken. De pui was het visitekaartje van een winkel en werd uitgevoerd in de architectuurstijl die op dat moment populair was. In de beginjaren waren de winkelpuien nog niet erg versierd. Dat kwam ook wel door het neoclassicisme, een strakke en sobere architectuurstijl die toen in de mode was. De meeste winkelpuien werden slechts voorzien van enkele zuilen of pilasters waarop een kroonlijst rustte. In de jaren zestig, zeventig en tachtig van de negentiende eeuw werden de winkelpuien steeds uitbundiger. Naast de pilasters en zuilen werden nu ook motieven als sterren, druppels en diamantkoppen gebruikt. Het waren kenmerkende vormen van de herleefde klassieke architectuur, die werd toegepast in de verschillende neostijlen van dat moment.

De opkomst van de spoorwegen en de komst van de tram enkele decennia later, zorgden ervoor dat klanten en goederen snel naar Utrecht konden worden gebracht. Samen met de groei van de bevolking zorgden de verschillende ontwikkelingen ervoor dat het aantal winkels in Utrecht in de tweede helft van de negentiende eeuw toenam en dat de stad een regiofunctie kreeg.

Etalages

Naast een aantrekkelijke winkelpui was ook een goede etalage van belang om klanten te trekken. Met een mooie uitstalling van verschillende producten probeerden winkeliers de aandacht te trekken. Verbeteringen in de glasproductie hielpen daar goed bij. Waar op een afbeelding van de Bakkerbrug uit 1820-1830 alleen nog maar kleine ruitjes zichtbaar zijn, kregen veel winkels enkele decennia later steeds grotere ruiten. Dit was een vooruitgang voor de winkelier, want het publiek kon zo beter zien wat er te krijgen was. Toch was niet iedereen enthousiast over deze ontwikkeling. In oktober 1883 schreef iemand in het tijdschrift *De Opmerker* dat de voorkeur van winkeleigenaren voor almaar grotere ramen steeds vaker ten koste ging van het ontwerp van een winkelpui. En de schuld daarvan lag volgens de schrijver bij '[...] den winkelier, die voor zijne etalage zooveel mogelijk glas eischt, doch mij dunkt, dat hij, door meer naar een schoon geheel te streven, al moet hij daarbij eenige centimeters glas opofferen, ongetwijfeld beter de aandacht op zich vestigen zou'.



^ ^ Deze schematische afbeelding van een winkelpui laat zien wat de belangrijkste onderdelen zijn en hoe ze worden genoemd.

^ Na de sobere neoclassicistische en de al meer gedecoreerde neorenaissance winkelpuien ontstond ook het eclecticisme. Oudegracht 70 uit 1898 is hier een voorbeeld van. Er zijn verschillende motieven uit de klassieke architectuur op een speelse wijze met elkaar gecombineerd. Naast diamantkoppen, hier in de kroonlijst verwerkt, komen ook vaak motieven voor als sterren en druppels. Eclectische winkelpuien zijn vaak rijk gedecoreerd.

↵ Het grote winkelhuis op Lucasbolwerk 2 werd in 1895 door de bekende architect P.J. Houtzagers ontworpen. Onder- en bovengevel zijn één ontwerp in de overgangsstijl, een stijl die onder meer wordt gekenmerkt door het gebruik van gekleurde baksteen.

Nieuwe materialen, stijlen en het winkelwoonhuis

De periode 1890-1910 kenmerkt zich door de komst van nieuwe materialen als graniet, gietijzer en beton, waardoor veel nieuwe mogelijkheden ontstonden voor zowel het bouwen als voor nieuwe architectuurstijlen. De eerste stijl waarin de verschillende (nieuwe) materialen op een bijzondere manier werden toegepast was de overgangsstijl, waarvan de naam verwijst naar een periode waarin architecten zoekende waren naar een nieuwe stijl. Ze wilden iets anders dan de bestaande neostijlen en zo ontstond een architectuur die onder meer gekenmerkt wordt door het gebruik van gekleurde baksteen en gecombineerd gebruik van verschillende soorten (nieuwe) motieven. Twee fraaie Utrechtse voorbeelden zijn Achter St. Pieter 17 en Lucasbolwerk 2. Beide panden illustreren niet alleen de toepassing van een nieuwe stijl, maar ook de opkomst van grote(re) winkelwoonhuizen waarbij de winkelpui en de rest van de gevel als één geheel zijn

Populaire winkelstraten rond 1900

Uit toenmalige kranten en toeristische gidsen blijkt dat Utrecht tot ongeveer 1900 een rustige stad was. Wat overigens niet betekende dat het er ook saai was. Utrecht zou volgens sommigen juist heel levendig zijn, met winkels die met gemak konden concurreren met het buitenland. De Twijnstraat werd zelfs een keer vergeleken met de Kalverstraat in Amsterdam! De belangrijkste winkelstraten rond 1900 waren de Choorstraat, Lijnmarkt en Zadelstraat. Volgens verschillende bronnen vond hier de zogenaamde pantoffelparade plaats. De burgerij flaneerde dan door de winkelstraten om winkeltalages te bekijken en natuurlijk om zelf gezien te worden. Ook de Oudegracht, Steenweg en Vredenburg waren in die tijd al belangrijke winkelstraten.

Ook buiten de singels waren rond die tijd winkelstraten te vinden. In de grote toegangswegen tot de stad, zoals de Amsterdamsestraatweg en de Westerkade, waren al vroeg winkelpuien te vinden. In tegenstelling tot de Westerkade is de Amsterdamsestraatweg nog steeds een belangrijke winkelstraat. Daar hebben de winkelpuien dan ook veel meer te verduren gehad, waardoor er helaas niet veel belangwekkende winkelpuien meer te vinden zijn. Uitzonderingen daarop zijn Amsterdamsestraatweg 101 en 317 die beide winkelpuien hebben in de Amsterdamse School stijl. Bij deze stijl werd baksteen niet alleen als bouw materiaal, maar ook als decoratiemateriaal gebruikt.



< Er verzezen niet alleen hele winkelpanden die in jugendstil werden uitgevoerd, zoals apotheek De Liefde maar ook winkelpuien. Drieharingstraat 9 is een voorbeeld waarbij alleen het onderste gedeelte van de gevel in jugendstil is uitgevoerd.



< De winkelpui van Oudkerkhof 5 uit 1921 is een van de zes nog bestaande art deco winkelpuien in de binnenstad van Utrecht. De geometrische decoratie is een van de kenmerken van deze stijl, die zijn piek bereikte in de jaren twintig van de vorige eeuw.

ontworpen. Het zijn vaak grotere complexen of bouwblokken.

Vanaf ongeveer 1900 verzezen de eerste jugendstil gebouwen waar, net als bij de overgangsstijl, de winkelpui onderdeel was van één ontwerp voor zowel gevel als winkelpui. Jugendstil is een opvallende stijl met bloemmotieven, golvende lijnen en veelvuldig gebruik van geglazuurde of gele baksteen. Ook rijk versierde tegels kenmerken de stijl, die ook wel art nouveau wordt genoemd. Het heeft in Utrecht een aantal fraaie en opvallende winkelwoonhuizen opgeleverd, waarvan er nu nog een aantal is te bewonderen. Ook panden waarbij alleen de winkelpui is uitgevoerd in jugendstil springen in het oog, zoals Drieharingstraat 9 en Wittevrouwenstraat 4. Toch betekende de ontwikkeling van nieuwe materialen en stijlen zeker niet het einde van de neostijlen. Veruit de meeste winkelpuien bleven uitgevoerd in deze gevestigde architectuur en ze zijn vandaag de dag nog steeds het best vertegenwoordigd in Utrecht.

De winkelpui in de jaren twintig en dertig

De belangrijkste winkelstraten in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw waren in de binnenstad de Oudegracht, de Lange Viestraat en de Potterstraat. Daarbuiten waren dat de Amsterdamsestraatweg en de Biltstraat. Ook in deze twee decennia hebben nieuwe architectuurstijlen invloed gehad op het uiterlijk van de winkelpui. Als vervolg op de jugendstil ontstond de art deco, een stijl waarbij geometrische lijnen en vormen werden toegepast. Net als bij de jugendstil werd er ook veel gebruik gemaakt van kleurige tegels en bakstenen. Dit heeft geleid tot winkelpuien als die van Choorstraat 2, Oudegracht 183, Oudkerkhof 5 en Oudkerkhof 27, waarvan de laatste door Gerrit Rietveld is ontworpen.

In dezelfde periode ontstond het functionalisme, een stijl waar vorm en functie nadrukkelijk samen moeten gaan. Qua materiaal werd er veel gebruik gemaakt van

De Gruyter

In de winkelpuienarchitectuur nemen de winkelpuien van kruideniersfirma De Gruyter een bijzondere plaats in. De firma is namelijk een van de eerste bedrijven in Nederland die een eigen huisstijl ontwikkelde voor haar winkelpuien. De blauwgroene tegels zijn nog steeds zeer herkenbaar en komen overal in Nederland voor. Ook de afwerking van de etalageruiten is kenmerkend voor De Gruyter.

De kruideniersfirma was in vrijwel elke belangrijke grote winkelstraat in Utrecht gevestigd, waaronder de Amsterdamsestraatweg, Biltstraat, Twijnstraat en de J.P. Coenstraat. Er werd bij de verschillende filialen niet alleen veel aandacht geschonken aan het exterieur, ook het interieur werd mooi aangekleed. De voormalige winkels aan de J.P. Coenstraat 69 en de Bemuurde Weerd O.Z. 3 bevatten nog steeds exotische tegeltableaus, waarop de omgeving stond afgebeeld waar de door De Gruyter verkochte producten als koffie, thee, cacao en rijst werden verbouwd.



^ Oudkerkhof 15 (1924) is een van de functionalistische winkelpuien die Gerrit Rietveld in Utrecht heeft ontworpen. Door veel glas en dunne metalen strips te gebruiken, is de scheiding tussen binnen en buiten bijna onzichtbaar geworden. Het zicht op de etalage is hierdoor optimaal.

v Oudegracht 201 (1919) is een van de karakteristieke en zeer herkenbare winkelpuien van kruideniersfirma De Gruyter. Niet alleen de blauwgroene tegels, maar ook de decoratie op de ramen is een kenmerk van de huisstijl van de firma. Ook de winkel aan de Burgemeester Reigerstraat 44 heeft blauwgroene tegels.



beton, staal en glas. De open vormgeving van de stijl paste uitstekend bij de wens van de winkelier om zijn waar zo goed mogelijk aan te prijzen. Het verschil tussen binnen en buiten moest zo onopvallend mogelijk zijn, zodat mensen sneller binnen zouden lopen. Van deze functionalistische stijl zijn nog twee voorbeelden over, en wel Oudkerkhof 15 (1924) en Oudegracht 119 (Mado, uit 1961), die beide zijn ontworpen door Gerrit Rietveld.

Dat er in korte tijd heel wat kon veranderen, blijkt wel uit de toeristische gids van Utrecht van de hand van Willem Graadt van Roggen uit 1927. Over het Oudkerkhof schreef hij dat het *'thans geworden is een winkelcentrum van betekenis, waar de allermooiste winkelpui-architectuur reeds luidkleurs haar eerste kreten slaakt'*. Wellicht dragen de twee opvallende winkelpuien van Rietveld uit de jaren twintig in grote mate bij aan deze uitspraak. Graadt van Roggen had het Oudkerkhof in vrij korte tijd behoorlijk zien veranderen, want in een paar jaar waren er verschillende opvallende winkelpuien bijgekomen.

Vanaf eind jaren twintig en begin jaren dertig werden de winkelpuien gebouwd die nu gezien worden als 'typisch' jaren dertig: donker hout, glas-in-loodramen en gebruik van materialen als graniet. Hoewel in de wijken buiten de singels de uitbundige Jugendstil of art deco bij winkels nauwelijks te vinden was, werd de typische jaren dertig pui wel overal in de stad toegepast. Van deze winkelpuien zijn dan ook veel meer voorbeelden overgebleven dan die in bijvoorbeeld de art deco of het functionalisme.



^ Het materiaalgebruik en de vormgeving maken dat de winkelpui van Vismarkt 6 (1931) als een karakteristiek voorbeeld van een typisch jaren dertig winkelpui wordt gezien. In de vier bovenlichten zal oorspronkelijk glas-in-loodglas hebben gezeten.



^ De winkelpui van Donkere Gaard 9 uit 1862 heeft 148 jaar na de bouw nog steeds hetzelfde uiterlijk. Van de nu nog bestaande winkelpuien waarvan de bouwdatum bekend is, zijn Voorstraat 46 en Vinkenburgstraat 2 uit 1858 het oudst. Donkere Gaard 9 behoort met zijn 148 jaar tot de twaalf oudste winkelpuien van Utrecht.

De verdiepte ingang

Naast een mooie winkelpui en etalage werd door de winkeliers ook de verdiepte ingang gebruikt om hun concurrentiepositie te verbeteren. Een terugliggende entree betekende meer uitstalruimte en meer glasoppervlakte. Het winkelend publiek werd al kijkende naar de etalages zo de hoek omgeleid de winkel in. Donkere Gaard 9 uit 1862 is een vroeg voorbeeld daarvan. Deze fraaie winkelpui is na 148 jaar nog exact hetzelfde als het ontwerp op de bouwtekening. Vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw komen er ook portieken voor. Dit zijn open portalen met daarin meestal twee deuren; een voor de woning en een voor de winkel. Net als bij de terugliggende entree wordt er met een portiek meer etalageruimte gecreëerd.

Hoewel de verdiepte ingang al vroeg werd toegepast, was deze aanvankelijk vaak maar enkele tientallen centimeters diep. Vanaf de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw komen de entrees steeds dieper te liggen. De bouwtekening van Lijnmarkt 20 (zie pagina 12) laat dat mooi zien. Bij een aantal winkelpuien, zoals die van Lijnmarkt 47 en Zadelstraat 28, is de ingang na verloop van tijd zo ver teruggeplaatst dat de toegangsdeur metersdiep kwam te liggen.

De meeste voorbeelden van een diep gelegen ingang komen uit de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw. Het was de tijd van grote glazen etalagekasten. Vaak hadden dergelijke winkelpuien weinig versieringen.

Het ging dan ook niet zozeer om een mooie pui, maar om het zo goed mogelijk aanbieden van de producten. De winkelpuien met een diep gelegen ingang, waar het winkelend publiek via grote glazen etalagekasten naar binnen wordt geleid, zijn tegenwoordig vrij zeldzaam in Utrecht. Een van de nadelen is namelijk dat er veel winkeloppervlakte verloren gaat.

In de jaren na 1965 zijn veel historische winkelpuien verdwenen. Steeds meer grote ketens gingen een huisstijl voeren, waardoor veel winkelpuien sneuvelden en binnensteden steeds meer op elkaar zijn gaan lijken. Ook ontwikkelingen als de kunststofpui en het rolluik hebben de historische winkelpui geen goed gedaan. Sinds de jaren negentig voert de gemeente Utrecht een reclame- en rolluikenbeleid om een kwalitatief goed straatbeeld zoveel mogelijk te handhaven.



De Utrechtse historische winkelpui anno 2010

Hoewel er in de loop van de tijd veel is verdwenen of verbouwd, heeft Utrecht nog talrijke mooie en bijzondere historische winkelpuien. Of het nou gaat om de drie uitstalkasten, de metersdiepe entree, de huisstijl van De Gruyter (zie kadertekst op pagina 8) of de nog slechts vijf bestaande voorbeelden van art deco: elk voorbeeld is bijzonder.

Ook achter de minder opvallende winkelpuien steekt een verhaal. Steenweg 58 bijvoorbeeld lijkt in eerste instantie niet bijzonder te zijn. Er zijn immers heel veel winkelpuien uitgevoerd in een van de neostijlen. Maar schijn bedriegt. De winkelpui is niet alleen al zeer oud (1861), het is ook bijzonder dat een oude pui op zo'n belangrijke plek zo gaaf bewaard is gebleven. De hoek van de Steenweg en de Mariastraat is een toplocatie en met alle concurrentie en voortdurende wisseling van gebruikers is het voortbestaan van een winkelpui geen

vanzelfsprekendheid. Ook de enkele winkelpuien die niet één maar twee etages hoog zijn, zoals Fortuna op Oudegracht 152, vallen niet direct op, maar zijn wel zeldzaam. Dat geldt ook voor Oudegracht 62, omdat brede winkelpuien die bestaan uit drie deuren en twee ramen nauwelijks in Utrecht voorkomen.

Waar sommige bijzondere winkelpuien niet meteen opvallen, valt die van Lijnmarkt 25 zeker wél op. Er bestaat geen andere winkelpui in Utrecht waarbij vrouwenbeelden, kariatiden genoemd, de kroonlijst van de winkelpui ondersteunen. Wellicht heeft de eigenaar van het pand of de timmerman in 1878 voor inspiratie gekeken naar de Winkel van Sinkel. Daar sierden al vanaf 1839 vier grote kariatiden de entree van het warenhuis.

Elke winkelstraat heeft een grote verscheidenheid aan winkelpuien. De Schoutenstraat bijvoorbeeld is een kleine straat waar de verschillende stadia in de ontwikkeling van de winkelpui goed zichtbaar zijn. Zo is er op nummer 13 een winkel waar van 1726 tot en met 1989 een bakkerswinkel gevestigd was; het oude interieur is nog steeds te

< Steenweg 58 uit 1861 is een oud en gaaf overgebleven voorbeeld van een winkelpui op een markante plek in het kernwinkelgebied van Utrecht. Ondanks de grote concurrentie en steeds wisselende gebruikers is de winkelpui al anderhalve eeuw gehandhaafd.

> Het gebruik van kariatiden (vrouwenbeelden) bij een winkelpui is bijzonder in Utrecht. Lijnmarkt 25 is het enige nog bestaande voorbeeld. De Winkel van Sinkel (Oudegracht 158) is waarschijnlijk de inspiratiebron geweest voor de eigenaar die de pui in 1878 liet maken. De winkelpui is in de loop van de tijd gewijzigd. Oorspronkelijk waren er twee deuren, met in het midden een groot etalageraam.

↘ Foto uit 1983 van Oudegracht 62. De vijfdelige indeling van afwisselend deur en raam is zeer zeldzaam in Utrecht.



Behoud van historische winkelpuien

Bij het behouden van (historische) winkelpuien is er niet alleen een rol weggelegd voor de gemeente, die met reclame- en rolluikenbeleid al een belangrijke stap heeft gezet. Ook ondernemers kunnen hun steentje bijdragen aan een prettig straatbeeld en het unieke, eigen karakter van de stad en straat. Met het handhaven van onder meer de architectuurstijl, natuurlijke materialen, de borstwering, het glas-in-lood in de bovenramen of een portiek wordt al een belangrijk deel van de kwaliteit gehandhaafd.



bewonderen. Ook zijn er diverse neostijlen (waaronder Schoutenstraat 3, 6 en 9), een jugendstil winkelpui (Schoutenstraat 5), een portiek (waaronder Schoutenstraat 17), en een typische jaren dertig winkelpui (Schoutenstraat 10) te vinden. Omdat de Schoutenstraat niet in het kernwinkelgebied ligt, is er veel gespaard gebleven. De straat is dan ook meerdere malen gebruikt voor filmopnames, waaronder voor 'De Avonden' uit 1989.

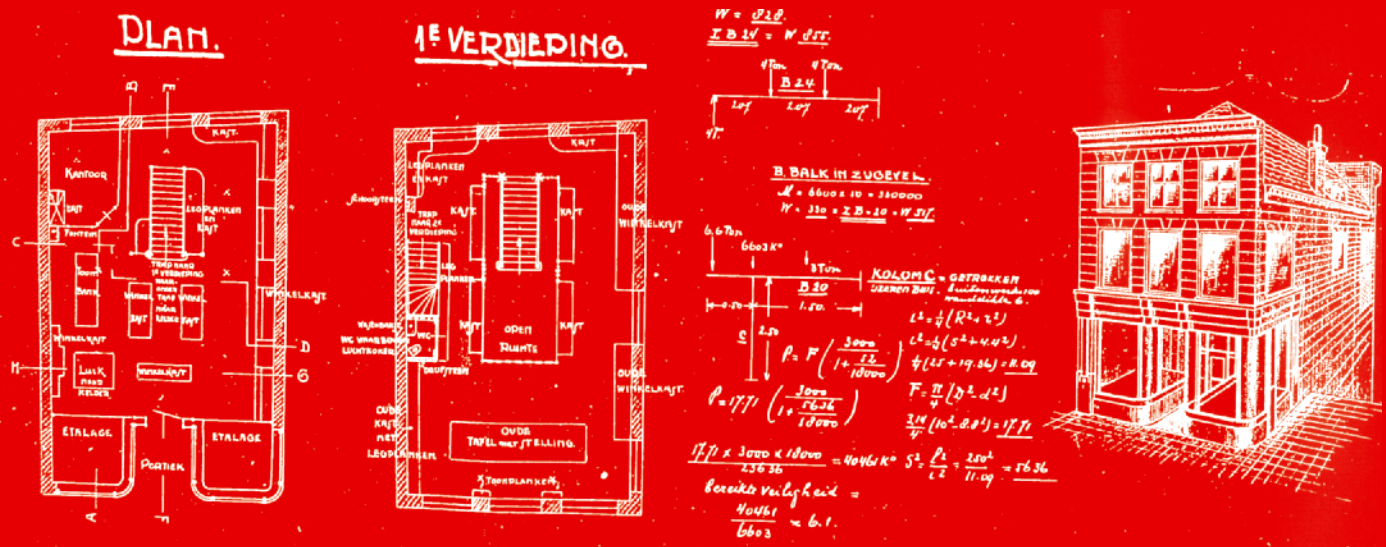
Inventarisatie

De historische winkelpui geeft karakter aan een straat en laat de verschillende lagen in de geschiedenis zien. Het is daarmee belangrijk voor een aangenaam straatbeeld. Een prettige (winkel)omgeving is op haar beurt weer goed voor het toerisme en de economie. Vanwege het belang van de winkelpui heeft de gemeente Utrecht in 2009 een uitgebreide inventarisatie laten doen. Er is gekeken naar alle winkelstraten binnen de singels en enkele grote winkelstraten daarbuiten, zoals de Amsterdamsestraatweg, Biltstraat en Nachtegaalstraat. Er zijn ruim duizend

winkelpuien ingevoerd in een database, voorzien van een foto en gegevens. Zo is er een goed overzicht ontstaan van de ontwikkeling van de winkelpui, hoeveel historische winkelpuien er nog zijn en wat bijzonder en zeldzaam is. De inventarisatie heeft ook geleid tot een lijst met winkelpuien die zullen worden voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst.

Literatuurlijst

- Bruin, R.E., et al., 'Een paradijs vol weelde'. *Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht 2000
- Haslinghuis, E.J., en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden 1997
- Morrison, K.A., *English shops and shopping. An architectural history*. New Haven 2003, p. 41
- Santen, B. van., 'Winkels en warenhuizen aan de Oudegracht van 1838 tot heden'. In: Bakker, G., T. Hoekstra. *Het stenen geheugen: 25 jaar archeologie en bouwhistorie in Utrecht*, Utrecht 1997, p. 146-166
- Tekelenburg, P., *Winkelpuien in de binnenstad van Utrecht, 1850-1910*, Utrecht 1987



Op dit detail van de bouwtekening van Lijnmarkt 20 uit 1926 is te zien dat er een terugliggende entree werd ontworpen, waardoor de etalages nog beter zichtbaar waren. Ook geeft het bouwplan een beeld van hoe het interieur er uit moest komen te zien.

Colofon

Uitgave

Gemeente Utrecht,
StadsOntwikkeling, Stedenbouw en Monumenten

Tekst

StadsOntwikkeling
Marieke Lenferink. Met dank aan René de Kam en
Bettina van Santen

Illustratieverantwoording

Marieke Lenferink: alle afbeeldingen, behalve:
Het Utrechts Archief: voorzijde, pag 2, 4, 11 (onder)
en achterzijde
Kathryn Morrison: pag 6 (boven)

Vormgeving

Grif | grafisch ontwerp, Utrecht

Drukwerk

De Groot Drukkerij, Goudriaan

Datum

Juli 2010

Meer informatie

Telefoon 030 - 286 39 90
E-mail cultuurhistorie@utrecht.nl
www.utrecht.nl

Telefoon 030 - 286 42 25

E-mail welstand@utrecht.nl
www.welstandutrecht.nl